

З.В. Шевченко,

аспірант Черкаського державного технологічного університету

ПОНЯТТЯ “ЕГОЇЗМ” ТА ЙОГО СОЦІАЛЬНА ЕКСПЛІКАЦІЯ

Зміна політичного курсу, трансформація та модернізація соціально - економічної системи, орієнтація на західні цінності, формування нових суспільних відносин та ідеалів призводять до корінної переструктуризації українського суспільства. Колективістські ідеї та теорії, які домінували за радянської доби відступають під натиском індивідуалістичних, що стримувалися та заборонялися протягом останніх десятиліть. Така ситуація в українському суспільстві призвела до реформування інституту моральних цінностей.

Товарно-грошові відносини, що були раніше більш характерними для економічного ринку, увійшли в життя кожної людини, нанесли свій відбиток на взаємовідносини у суспільстві. Розширюючи власні межі, домінуючий прагматизм обумовив зріст егоїстичних тенденцій у суспільстві. З огляду на це, науковий аналіз проблеми егоїзму є безумовно актуальним.

Філософське осмислення поняття “егоїзму” здійснювалося та змінювалося з плином історичного часу:

- проблема людини як мотиватора власних дій та вчинків порушувалася ще в Античні часи в працях Платона й Аристотеля;
- епоха Середньовічної філософії означилася з одного боку повним придушенням всіх природніх прагнень, потягів та бажань індивіда, з іншого боку – піднесенням ідей релігійного прагматизму схоластиків;
- епоха Ренесансу ознаменувалася відродженням ідей Античності, егоїзм проголошується рушійною силою розвитку людства, визнається право людини на індивідуальну свідомість;
- філософія Нового часу та Німецька класична філософія являють собою синтез попередніх епох; егоїзм розглядається з діаметрально протилежних точок зору: як порок та добродієвість; з'являється теорія розумного егоїзму;

- Сучасна соціально-філософська наука не обмежується вузьким визначенням поняття “егоїзм”. На сьогодні воно витлумачується як:

- 1) етична мотивація;
- 2) риса характеру особистості;
- 3) життєвий принцип;
- 4) філософська доктрина.

Мова йде не просто про любов або ненависть людини до самої себе, не просто про максимілізацію власної користі індивіда. Мається на увазі також особливість його Я-концепції та характеру між особистісних відносин. Егоїзм може розглядатися як механізм, що спонукає людину до дії, він торкається причин подій, мотивів поведінки. З іншого боку егоїзм є своєрідною теорією про казуальні переваги, що викликають соціально значущий негативний тип поведінки [4, 27].

Розгляд проблеми егоїзму як соціального феномена був би неповним без врахування людських потреб та інтересів, що відіграють велику роль у життєдіяльності як окремих індивідів, так і їхніх спільнот, об'єднань, асоціацій. Потреби й інтереси визначають основні напрямки людської активності в різноманітних сферах та межах. Потреби лежать в основі мотивації людський вчинків, що направлені на їхнє задоволення. Вони іманентно властиві людській природі та стимулюють, рухають вперед суспільний прогрес, так як одна потреба породжує іншу, забезпечуючи тим самим неперервність виробництва товарів та послуг.

Люди намагаються задовольнити власні потреби та інтереси з метою власного життєзабезпечення, саморозвитку та самоствердження. Одночасно в інтересах та потребах виражається необхідність взаємодіяти із зовнішнім середовищем, без якого їхня реалізація не можлива. Таким чином, те, що необхідно егоїстичній особистості для задоволення власних бажань, вона може отримати тільки через суспільство, тобто шляхом впливу на значущий для неї об'єкт зовнішнього світу [4, 45].

Отже, егоїзм – це суто суспільне, соціальне явище, він народжується та живе тільки і тільки у суспільстві, у системі “людина – людина”, поза суспільством існування егоїзму неможливе, оскільки виникає він лише у зв'язку з іншими людьми при реалізації корисних інтересів. Егоїзм постає радше як риса не індивідуального, а певного соціального характеру – характеру суспільних відносин, що звичайно складаються за активної

взаємодії індивідів і просякнуте їхніми настроями, бажаннями очікуваннями, цілями. Егоїзм – це дуже динамічна структура екзистенційних установок на дію, вчинки, певні обставини. Щоб задовольнити власні потреби індивід вступає у відносини з іншими, які служать лише засобом для досягнення власної бажаної мети. Егоїстична особистість живе тільки власним внутрішнім світом, вона – самоціль, центральна постать всесвіту, а всі інші люди постають перед ній тільки як об'єкти зовнішнього світу та є для неї настільки цінними, наскільки вони є корисними засобами у здійсненні її інтересів та цілей. Конкретні зв'язки одного індивіда з іншими втратили ясний сенс, набули характеру маніпуляцій. “Поле людських взаємовідносин, за Фрейдом, аналогічне ринку; воно визначається обміном задоволення біологічних потреб. При цьому зв'язок з іншим індивідом завжди є лише засобом досягнення мети, а не метою як такою” [9, 20]. Егоїстична особистість думає та турбується про іншу настільки, наскільки її турбота про інших – турбота про саму себе. Вона ігнорує все, що нездатне служити задоволенню її егоїстичних інтересів та потреб: вона байдужа до всього, що виходить за межі вузького кола її особистих цілей. Всі люди, весь світ для егоїста – лише матеріал, більш–менш придатний для експлуатації його на власну користь. Треба зазначити, що егоїзм має місце лише у випадках нехтування інтересами інших людей, замаху на їхні потреби та прагнення, використання інших у власних цілях.

Ступінь егоїстичності суспільства, зокрема його членів, залежить головним чином від економічної та політичної формації, суворості релігійних та моральних норм, що панують у ньому. Егоїзм є продуктом не тільки соціального процесу. Він витікає із біологічно обумовленої людської природи (він є перед усім породженням природного інституту самозбереження; з погляду етики, необхідність його зумовлюється самим життям) та розвивається в результаті соціального процесу формування особистості. Таким чином, суспільство здійснює як функцію пригнічення, так і функцію креативу егоїстичної особистості.

За десятиліття радянської влади суворе панування колективістських ідей тримало людей у відповідній рівності, орієнтуючи їх на “вищі” суспільні цілі та інтереси; егоїстичні ідеї розцінювалися як суто індивідуалістичні та піддавалися жорстокій критиці. Егоїзм розглядався неправомірно хибно – як синонім індивідуалізму. З точки зору об'єктивного мислення егоїзм та індивідуалізм не можуть знаходитись на одному щаблі як синонімічні

поняття, оскільки перше є формою прояву другого. Егоїзм як похідна від індивідуалізму є поняттям більш вузьким, тоді як індивідуалізм охоплює набагато більше сфер життєбуття людини. Найбільш значущими рисами індивідуалізму є бажання жити вільно, не підкоряючись примусам, від початку і до кінця обирати свій спосіб існування та повага до особистості як такої, тобто визнання абсолютного суверенітету поглядів і схильностей людини у сфері її життєдіяльності, якою б специфічною вона не була, та переконання в тому, що кожна людина повинна розвивати властиві їй дарування. Індивідуалізм не вважає, що люди за своєю природою егоїстичні. Він тільки приймає до уваги, що здібності людського уявлення обмежені, що будь-яка система цінностей, що існує тільки в індивідуальній свідомості, є обмеженою та неповною. Звідси індивідуалізм робить висновок, що індивідам слід дозволити, у визначених межах, слідувати радше власним схильностям та перевагам, ніж чиймось ще. Діяльність індивіда повинна визначатись його схильностями та формувати особистість індивідуалістичної позиції [1, 41]. Індивідуалізм підкреслює автономію особистості, її незалежність та самостійну цінність, тоді як егоїзм нехтує цінністю іншої людини; переслідуючи власні цілі егоїзм не співвідносить їх із цілями та бажаннями інших людей. Егоїзм не спирається на власні ресурси, як індивідуалізм, а шукає рішення власних проблем за рахунок інших.

Протягом довготривалої соціалізації склалася особистість, у якої суспільне було на першому місці, адже досягнути успіху можна було тільки через прийняття колективних цінностей та нехтування власними – особистими. З усіх якостей особистості найважливішою була залежність – залежність від зовнішньої оцінки, від відчуття обов'язку тощо. В суспільстві панувала механічна солідарність. Більша частина суспільного життя визначалася імперативами та заборонами. Індивід сприймав колективні цінності та інтереси як вищу силу, його покірність підтримувалася спільними колективними почуттями. Чим сильніша у суспільстві колективна свідомість, тим сильніше засуджувалися егоїстичні спроби окремого індивіда; суспільство відмовлялося визнавати будь-які сфери автономії, в яких індивід та його воля є кінцевою метою.

Стратегії успіху були прості та доступні масам: розділяй запропоновані колективістські та групові цінності та захищай їх, не дивлячись на власні почуття. Все, що було потрібно, це плити за течією. Енергетично це один з найпростіших способів життя. Тепер йому наступив кінець [3, 79].

Сучасне українське суспільство є результатом руйнування старих ідей та переконань, зміни політичного курсу та економічної орієнтації. Такі глобальні перетворення не могли не внести свої зміни та корективи в життя кожної людини. Перше, що відчули люди, коли соціалізація як засіб досягнення успіху закінчилася, - величезний тягар відповідальності за власне життя. Перехід від колективістських цінностей до індивідуалістичних, відмова від соціалізму та рівняння на капіталізм, загострення конкуренції в усіх сферах суспільного життя людини, різке розшарування суспільства за матеріальним добробутом, призвели до зросту прагматичних тенденцій у сучасному суспільстві, вивели на перше місце особистий інтерес та користь. Заміна старих моральних норм та принципів новими, більш гнучкими, забезпечила егоїстичній особистості швидку адаптацію в новому соціальному середовищі, що стало більш лояльним та демократичним і вже не тисне на неї так, як раніше. Сам же егоїзм не визнає ні лояльності, ні демократичності. Для нього не існує таких понять як дружба, любов, взаємність. Сучасна егоїстична особистість вільна від останніх соціальних та моральних цінностей, змінюється лише сама її приватна сфера, що залежить від мінливих бажань індивіда.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасне суспільство є перехідною формою від суспільства з механічною солідарністю до суспільства з обмеженою солідарністю. У такому суспільстві область колективної свідомості звужена, послаблені колективні реакції на порушення заборон та суттєво розширене поле індивідуальних інтерпретацій соціальних залежностей та проявів. Життя вже не регламентується звичаєм. Індивіди постійно конкурують між собою, вони багато очікують від життя, їхні потреби дуже великі, їх не обминатимуть страждання, що з'являються від невідповідності між бажаннями та їх задоволеннями. Типом організації такого суспільства є індивідуалізм. Кожний у такому суспільстві прагне досягнути того, на що він має право, на його думку. Сучасне суспільство створює умови для розквіту індивідуалізму. Сама мораль прагне прояву особистості [1, 37].

Сучасна людина прагне самотності, різноманітності, свободи, негайного задоволення власних амбіцій, вона прагне жити тут і зараз. Слід зауважити, що у прагненні власної користі немає нічого аморального чи кримінального. Альтруїзм не є неодмінною умовою власного добробуту. Життя є тим більше благополучнішим, чим повніше задовольняються

найважливіші зі сформованих у людині бажань. Позитивним прикладом в даному випадку виступає індивідуаліст, що спирається виключно на власні ресурси. Егоїст же будує свій добробут на притисненні інтересів оточуючих людей, за рахунок порушення усталених норм закону та моралі. Той, хто керується принципом егоїзму, за своєю природою схильний відноситися до закону, як до чогось ворожого; схильний нехтувати ним, ставити власні інтереси вище закону, а себе поза ним: він анархіст. Анархія є одним із багатьох проявів агресивного егоїзму. Егоїст схильний встановлювати правила в залежності від власної вигоди, розширювати межі дозволеного заради досягнення власної мети. А ні закони людства, а ні різноманітні форми мистецтва, а ні логіка для послідовного егоїста не являють собою нічого обов'язкового. Егоїст має сумніви відносно всього, для нього немає нічого достовірного, але не тому, що він шукає істину та в пошуках потрапив у полон сумнівів; ні, він сумнівається тільки для того, щоб мати право заперечувати всілякі закони, мораль, мистецтво, розум такими, якими вони існують, та представити, створити їх для себе такими, якими вони прийдуться до смаку його егоїстичному свавіллю [7, 14]. Тим самим егоїст наносить не тільки шкоду іншим людям, він руйнує нормативне життя, змінюючи та спотворюючи значення таких універсальних та соціальних категорій, як обов'язок, справедливість, співчуття, щирість, порядність тощо. Зі свого боку егоїзм породжує агресивність, ворожість, неприязнь, антипатію. Егоїзм не визнає апріорних цінностей. Це служить доказом чому егоїзм не являє собою універсальний моральний принцип, а навпаки, вузький, девіантний, що засуджується та заперечується соціальною більшістю. Однак, масштаби егоїстичної поведінки в теперішній перехідний період вражають своїми розмірами. Егоїзм проявляє себе не тільки на побутовому рівні у використанні членів родини, знайомих та сторонніх людей у власних цілях, але також в агресивному посяганні на інтереси інших людей, в цинічному лобіюванні інтересів окремих угруповань, використанні службового становища з метою привласнення собі фінансових та матеріальних ресурсів [5, 28]. Саме тому егоїзм вважається деструктивним, десолідаризуючим фактором.

Незалежно від того притримується людина загальноприйнятих норм поведінки у суспільстві чи веде себе аморально, вона завжди потребує, щоб її сприймали як особистість. Чим більше поведінка егоїста розбігається із загальноприйнятими нормами, тим більше він потребує різноманітних

захисних механізмів. Ось чому серед справжніх егоїстів так багато “поборників” справедливості, гуманізму та альтруїзму. Так чи інакше егоїстична особистість завжди намагається формувати собі позитивний образ. Ця думка зустрічається ще у французьких моралістів: “... (Егоїзм) переходить в стан людей, що з ним борються, проникає в їхні думки й, що зовсім вже дивно, разом з ними ненавидить себе, готує власну загибель, прагне власного знищення – словом, у турботі про себе та в ім’я себе стає власним ворогом. Але не слід дивуватись, якщо іноді він проголошує себе прибічником неприхильного самозречення та, щоб знищити себе, відважно вступає з ним у змову: адже, гинучи в одному обличчі він воскресає в іншому” [8, 171].

Дослідження егоїзму є важливою справою не тільки для кращого розуміння проблем особистості, але і тому, що егоїзм впливає на інших людей, їх життя та добробут, на суспільство в цілому. Сучасна людина вважає, що її вчинки мотивуються її інтересами, однак насправді ж її життя присвячується суб’єктивним цілям, ствердженню її соціальної ролі: адже прагнення особистості народжуються соціально-економічними умовами. “Сучасний егоїзм – це жадібність, що походить від фрустрації справжньої особистості та направлена на ствердження особистості соціальної” [9, 105]. Досягнення суб’єктивних соціальних цілей не приносить індивідові бажаного задоволення. Знаходячись у стані постійної фрустрації, між особистісні відносини індивіда набувають характер відчуження.

Сучасне українське суспільство живе за двома парадигмами – консервативною та модернізаційною – й розподілилося на тих громадян, котрі мріють про повернення до “радянських ідеалів”, тих, хто радикально дотримується нового світогляду, і тих, кому важко визначитися в новій ситуації. І все це за умови хронічної економічної кризи, соціальної стагнації, руйнації традиційного життєвого устрою, і, що найголовніше, відсутності загальновизнаної усвідомленої державної ідеї [6, 22].

У більшості українців зруйновано традиційні форми адаптації, змінився особистісний досвід, відбулася дезорганізація внутрішнього світу, - все це сприяло зросту та сприйняттю егоїстичних тенденцій, як захисного механізму проти небажаних змін у суспільстві. Досить часто люди почали керуватися власними мотивами та інтересами, не розуміючи негативних наслідків для всієї спільноти, що містяться в егоїстичній стратегії поведінки. Нестримний егоїзм соціально шкідливий, хоча в українських сучасних

реаліях більш “вдалими” є найчастіше ті, хто не зупиняється перед порушенням норм закону та правил моралі заради досягнення бажаної мети. Слід зазначити, що за умов правової урегульованості соціальних відносин егоїзм може носити і позитивний характер, збуджуючи реальне та чесне суперництво.

В соціально розвиненому, достатньо культурному суспільстві кодекс правил, закони та моральний клімат створюються не на основі інстинктів поведінки вищих тварин, а формуються по суті заново на основі розвинутої особистісної свідомості та співвідношення себе, власного “я” з іншим “я” або з багатьма іншими “я”. Але в реальному житті поведінку людини не можна цілком втиснути в рамки будь-якого кодексу. Вона визначається певними написаними внутрішніми для кожної людини правилами, моральними нормами. Саме вони визначають альтруїстична людина чи егоїстична [2, 7].

Егоїстичні настрої властиві кожній людині, тому сучасне суспільство повинно шляхом регулювання соціальних відносин знешкоджувати деструктивний та десолідаризуючий вплив агресивного егоїзму, спрямовуючи його у русло раціональної, осмисленої мотивації подій, вчинків та звершень індивіда. Соціальне середовище, як креативний чинник особистості, має формувати інтереси індивіда, які б не суперечили інтересам інших індивідів або суспільства в цілому. Для запобігання конфлікту між інтересами індивідуальними та суспільними індивід повинен знаходити з боку суспільства підтримку для власного “Я” та особистої волі. Все це можливе за коректної політики держави в соціально-економічній, правовій та інших сферах життєбуття людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилова М. Индивидуализм: история и современность. (Философско-культурологический анализ).- Краснодар, 2000.
2. Дубровина Н. Истоки альтруизма//Человек.- 1995.- №6.
3. Жамкочьян М. Конец социализации или новые стратегии успеха: [Человек переходного периода]//Знание – сила.– 2000.- № 12.
4. Мигولاتьев А. О человеческих потребностях//Социально-политический журнал.- 1998.- №6.
5. Муздыбаев К. Эгоизм личности//Психологический журнал.– 2000.- №2.

6. Семигіна Т. Між минулим і майбутнім: українське суспільство в час трансформації//Соціальна політика і соціальна робота.– 2001.- № 3.
7. Тюрк Г. Філософія егоизма. Ницше, Ибсен и Штирнер.- СПб., 1898.
8. Філософія любови//Составитель Ивин А.– М., 1990.
9. Фромм Э. Бегство от свободы.– М., 1990.

Шевченко З.В. Поняття «егоїзм» та його соціальна експлікація // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.В. Лях. – Вип. 36. – К.: Український центр духовної культури, 2003. – С. 135-143.